

# Párizsi járvány és művészvilág

DOI: 10.46522/S.2022.S1.2

**ELEKES Márta-Adrienne, PhD**

University of Arts Târgu Mureş

elekes\_marta@yahoo.com

## **Abstract: Paris Epidemic and Art World**

*When reading music history writings, music textbooks a while ago, we quickly skipped those statements as “in that year cholera was raging in the city”, or “everybody who had the possibility moved to the countryside away from the epidemic”. Today however, as a global pandemic hit us as well, we are getting caught up in these findings, and we are reading every detail with special attention.*

*It is a fact that in the spring of 1832, Paris suffered a widespread cholera epidemic, resulting in 18,400 deaths in the city and nearly 100,000 in France. We wonder how this affected the contemporary art life? We will try to analyze this, quoting from the testimonies of the writers-poets, as well as focusing on the living conditions of some significant musicians, highlighting the events of their career from those times.*

**Key words:** *history writings; cholera epidemic; contemporary art life; living conditions; career.*

Spontán érdeklődésünk közösségi vagy személyes tapasztalataink szerint változik, alakul. Az aktualitás irányítja a figyelmünket. Honnan e gondolat? Zenetörténeti írások, zenei szakkönyvek olvasásakor korábban hamar átsiklottunk egy olyan megállapításon, hogy abban az évben *kolera dühöngött a városban*, vagy hogy *sokan elmenekültek, aki tehette vidékre költözött a járvány elől*. Ma azonban, hogy napjainkat is elérte egy pandémia, megakadunk ezeknél, s megkülönböztetett figyelemmel olvassuk a részleteket is.

Időközben kiderül, hogy ezekkel a történelem háttérében zajló eseményekkel nemcsak az utóbbi években foglalkoztak, hanem komoly bibliográfia gyűlt össze, akár a járványtan, de a kultúrtörténet területén is. Az ilyen tanulmányok igen jól dokumentálnak bizonyos zenetörténeti kutatásokat, és képeznek hátteret vagy alapot különböző művészi alkotásokhoz.

A téma óriási és sokan foglalkoztak-foglalkoznak vele. Szűkítsük tehát a kört az 1832-es párizsi kolerajárványra, azzal a megfontolt céllal, hogy fényt derítsünk néhány olyan vonatkozására, amely példázza: hogyan szólta bele a járvány egy művész



életvitelébe, vagy az alkotó milyen módon reflektált a helyzetre, azaz reagált rá a maga sajátos eszközeivel.

Tény, hogy 1832 tavaszán Párizs széleskörű kolerajárványt szenvedett el, amelynek következtében a városban 18 400, Franciaországban pedig közel 100 000 haláleset következett be. (*Júniusi lázadás – June Rebellion.*)

Bene Krisztián Kolerajárványok *Franciaországban a 19. században* című írásában (mely az [Újkor.hu](http://Ujkor.hu) és a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Történettudományi Intézet együttműködésének keretében született, és 2020 június 25-én tették közzé) felvezeti a terjedést. Eszerint a kór első felbukkanása

1816 és 1823 között zajlott, de ekkor még Európát elkerülve Ázsiában és Afrikában szedett áldozatokat, ugyanakkor már Oroszország határaihoz is eljutott. Ennek következtében az 1826 és 1835 között tomboló második pandémia – az ausztrál és amerikai mellett – az európai kontinensre is kiterjedt, amelyen keletről nyugat felé söpört végig. Franciaországban ugyanakkor az első igazolt kolerás megbetegedéseket az ország nyugati partvidékén regisztrálták 1831 decemberében, ahová a betegség Angliából érkezett a tengeri kereskedelem révén. A helyzet 1832 tavaszán vált igazán súlyossá, amikor a betegség elérte Párizst, majd a sűrűn lakott közegben új erőre kapva a fővárosból kiterjedt az ország szinte egész területére. A *Le Constitutionnel* című lap 1832. március 29-én megjelent számában a következőkről számolt be: A Cholera-Morbus veszélyesebb, mint a pestis, mivel minden időjárási körülmények között terjed, megmérgezi a levegőt és a szelekkel terjed. Ahol elterjed, kínokat és halált okoz, a betegek görcsöktől és hasmenéstől szenvednek, elvesztik lelkierejüket, égető forróság falja fel őket belülről, miközben minden végtagjukat lehúti a halál hidege. A vértől és hányadéktól szennyes szájukból bűz árad, ezért a rokonok és barátok is távol tartják magukat tőlük. Két órával a betegség tüneteinek megjelenése után a haldokló már csupán a félelem és a fertőzés forrása.

Bene 2020 o.n.

Hogyan zajlott és milyen kimenetele volt? Ezt is az idézett cikkből tudjuk meg, mely szerint:

A legnagyobb nehézséget az egészségügyi szervek tanácstalansága okozta az ismeretlen ragállyal szemben alkalmazandó intézkedések kapcsán, mivel korábban a más járványok ellen sikeresen alkalmazott útlezárások és karanténzónák nem bizonyultak kellően hatékonyak. A fertőzéssel kapcsolatos ismeretek hiányából adódóan nem tettek komolyabb erőfeszítéseket a higiénés viszonyok javítása érdekében sem, amely a későbbiek folyamán a kórokozóval szembeni leghatékonyabb eszköznek bizonyult. A járvány 1832 októberében a hideg beköszöntével megszűnt az országban.

Bene 2020, o.n.



Az áldozatok száma „az általános halandósághoz képest 16%-os növekedést jelentett” és „Franciaország nagyjából Európa fertőzött államainak átlagos veszteségértékeit tudhatta magáénak”. (Bene 2020, o.n.)

Aztán jött a harmadik nagy kolerajárvány, amely 1846 és 1861 között pusztított.

A pandémia ezúttal is Indiából indult útjára, majd éveken át tartó terjedése során, Oroszországon keresztül jutott el ismét Európába 1848 elején. 1848 októberében ütötte fel ismét a fejét Franciaország nyugati felében, ahová újfent brit hajók közvetítésével érkezett. A közel húsz évvel korábbi helyzethez hasonlóan újból a fővárost érintette legsúlyosabban a járvány, ahol 1849 márciusa és októbere között végezte a legnagyobb pusztítást a lakosság körében. Az áldozatok száma valamivel meghaladta a 100 000-et, ugyanakkor ez még nem jelentette a megpróbáltatások végét. A fertőzés következő hulláma 1853-ban érte el az országot, ekkor a megbetegedések döntő többségére a déli és keleti régiókban került sor. A leginkább érintett megyékben az átlagos mortalitás ekkoriban a négyszeresére emelkedett, ugyanakkor a kolera nem pusztított az egész ország területén. E második hullám során több mint 143 000 fő vesztette életét az ország határain belül, ugyanakkor a francia áldozatok száma ennél jóval magasabb volt. Az ekkoriban zajló krími háborúban ugyanis mintegy 95 000 francia katona veszett oda, akik közül a statisztikák szerint megközelítőleg 75 000-en nem a harctéren, hanem különböző betegségekben, közülük sokan koleraiban hunytak el. Ebből kifolyólag ez a járvány igen komoly megpróbáltatást jelentett a franciák számára.

Bene 2020, o.n.

1863-ban, immár negyedszerre is Ázsiából indult a kolerajárvány, ami 1875-ig a többi földrészen is végigvonult.

Az első hullám 1865-ban érte el Európát déli irányból, majd pedig a mediterrán kikötőkből kiindulva terjedt tovább a kontinensen. Franciaországban az első koleras beteget 1865. július 24-én, Marseille-ben diagnosztizálták. A kikötői hatóságok feljegyzései szerint az Egyiptomból érkező hajón mekkai zarándoklatról hazatérő muszlimok egy része már a tengeren elhunyt. Ennek következtében a déli kikötőváros lett az a gócpont (3 000 halottal), ahonnan az ország többi részére is kiterjedt a járvány; Párizsba például szeptemberben jutott el a betegség. Úgy tűnt, hogy a korábbiakhoz hasonlóan a hideg ismét megállította a kórokozó terjedését, mivel a betegség 1865/66 telén eltűnt az országból. 1867 elején azonban még volt egy fellángolása az északnyugati területeken, ahova minden bizonnyal külföldi hajók utasai hurcolták be, ezúttal azonban sikerült megakadályozni, hogy az egész országot megfertőzze.

Bene 2020, o.n.

A kolera világjárvány ötödik s egyben utolsó fellángolása



1883-ban tört ki a kórokozó eredeti ázsiai élőhelyén, majd a korábbi pandémiákhoz hasonlóan végigsöpört valamennyi kontinensen, egészen 1895-ös megszűnéséig. A betegség 1884 júniusában érkezett meg a dél-franciaországi kikötőkbe, ahonnan az ország néhány más régiójába is eljutott, de ekkor már a gyors lezárások miatt nem terjedt ki az ország egészére.” Végül is „a járvány a hideg beköszöntével eltűnt, majd következő évben visszatért, hogy a tél beálltával ismét megszűnjön.” Igaz, hogy „egy hosszabb szünetet követően 1892 és 1893 melegebb időszakában újból felbukkant a betegség, de ekkor már csak elszigetelt gócpontokban ütötte fel a fejét, ahol gyors és heves lefolyású járvány formájában több ezer fő halálát okozta, de az ország nagy részét egyáltalán nem érintette. Annak ellenére, hogy a kolera ebben az időszakban világszerte több százezer ember halálát okozta, Franciaországban az áldozatok száma 10 000 fő alatt maradt, ami elsősorban a betegséggel szembeni hatékonyabb fellépésnek volt köszönhető.

Bene 2020, o.n.

A napjainkban zajló járvány hatására, az irodalomban korábban megjelent tükröződésekkel már könyvtárak honlapjain is foglalkoznak. „A világirodalom számos olyan alkotást ismer, amelyben a járványoknak fontos szerep jut. Minden kornak megvolt a maga pandémiája: a különböző fertőző betegségek, a kolera, a pestis, a spanyolnátha stb. nagy területen és gyorsan terjedtek. Az emberveszteségek, a szenvedés látványa, a félelem és szorongás meghiélték az írókat, költöket” – olvassuk a Baranya megyei Csorba Győző Könyvtár 2020. március 26-án *Járvány az irodalomban* címmel közzé tett műlistájának bevezetőjében, mely ilyen irányú alkotások egész sorát ajánlja az olvasóknak. (Kissné 2020, o.n.) De előadások is születtek hasonló témában: például a két részes *Járványok és bálványok - Irodalom a pandémia idején* a Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér csatornáján.

Francia területre és azon belül is Párizsra, időben pedig 1832-re irányítva a fókuszot, a Gilles Heuré által 2020 április 10-én publikált *1832, le choléra envahit Paris: „La crainte de fuir donne le courage de rester” (1832, kolera megszállja Párizst: „A meneküléstől való félelem bátorságot ad a maradáshoz”)* című cikke segít a tájékozódásban. Rámutat arra, hogy egyes korabeli irodalmi személyiségek vallomásai milyen szinten csengnek egybe a jelenlegi világjárvány kitörése óta megfigyelt reakcióinkkal: hitetlenség vagy jogos félelem, gondatlanság vagy elővigyázatosság, megbízható információk keresése vagy mérgezés a közösségi hálózatokon, jogorvoslat keresése és így tovább. Kiket kell tehát felkutatnunk és idéznünk? Itt vannak egyelőre a legismertebbek közül George Sand (1804-1876) és François-René de Chateaubriand (1768-1848) írók, akik megtapasztalták és megfigyelték 1832-ben Párizsban az Európát sújtó kolera-morbus járványt.

Vegyük előbb George Sand-ot. Esetében előbb a naplójára, majd levelezésére, végül a *Lelia* című regényére támaszkodunk.

Mikor Solange-ot magamhoz vettem, a quai Saint Michelen béreltem lakást. Az élet - sajnos - nagyon megváltozott abban az időben körülöttem. A kolera a lakásomat



környékező városnegyedeket árasztotta el legelőször. Rohamos gyorsasággal terjedt, emeletről emeletre jelentkezett a mi házunkban is. Hat embert vitt el a szomszédságból, de ajtónk előtt megállt.

Barátaim közül egyiket sem érte el a gyászos rémület. Nagyon sokat nyugtalanodtunk egymásért. Hogy felesleges aggodalmaktól megkíméljük magunkat, abban állapotunk meg, hogy minden nap találkozunk a Luxembourg-kertben, ha csak egy pillanatra is és ha valamelyikünk hiányzott, azonnal hozzá futottunk. Egyikünknek sem esett a legcsekélyebb baja sem, pedig nem nagyon védekeztünk a ragály ellen.

Rettegenes látvány volt az ablak alatt, a Saint Michel-hídon szüntelenül áthaladó temetés. Sokszor nagy bútorszállító kocsikon vitték a hullákat. És nem is az összevissza egymásra dobott halottak keltettek az emberben borzalmat, hanem az, hogy se rokon, se barát nem ment a gyászkocsi után; a kocsisok káromkodva csaptak lovaik közé, a járókelők rémülten kerültek el az ijesztő menetet; a munkások ökölbe szorított kezekkel dühöngtek és vakon hitték, hogy megmérgezték őket.

Eleinte haza akartam menni Solange-zsal, de lebeszéltek róla. Mindenki azt mondta, hogy utazni még veszélyesebb, és ha már bennünk van a betegség csirája, esetleg elvisszük Nohanba is.

Sand 2017, o.n.

– olvassuk a beszámolót Sand *Vallomásainak* XVI. fejezetében, Pogány Elza fordításában.

Az *Institut d'Histoire des Représentations et des Idées dans les Modernités* honlapján, Olivier Bara kutatásának eredményeként *George Sand et le choléra en 1832 (George Sand és a kolera 1832-ben)* címmel egy levelet oszt meg. Akkor még Aurore Dudevant nevet viselve, a feltehetőleg 1832. április 22.-i keltezésűben, megpróbálja megnyugtadni férjét – Casimir Dudevant-ot, a fiát – Maurice-t, az anyját és a barátait. Többek között a koleráról ezt írja:

Itt kevésbé tartunk tőle, mert a veszélyt mindig nagyobbnak látni messziről, mint közléről. Ha félünk tőle, mindenki a jelleme szerint teszi. Egyesek annyira gyávák, hogy a félelem megöli őket a betegség előtt, mások olyan kegyetlenek, hogy megduplázzák a felesleget, és csak akkor hisznek a gonoszban, ha ezt érzik. A bölcs emberek alig változnak érendjükben és jól érzik magukat ebben. Pedig ez a járvány olyan, hogy mindenütt aratja a gazdagokat és a szegényeket, az öregeket és a fiatalokat, a bátrakat és a gyávákat. Csak a nyugodt gondolkodású és egészséges testű emberek hajlamosabbak bölcs érendet követni és tartani a hideget. A hideg a kolera első szövetsétese: ezért viseljen gyapjúharisnyát, és viselje Maurice is. Egyen gyakran, és ne hagyja, hogy gyengüljön a gyomra. Igyon jó bort, igyon kávé vagy teát egy kis rummal és citrommal. Ne terhelje túl magát, s tartsa rendkívül tisztán; mindezt nagyon könnyű megtenni. De azt tanácsolom, és kérem, hogy kerülje a túlzott ivást. Az idő múlásával nem szabad viccelődnünk. Párizs összes részegét elsöpörték, mint a legyeket. Ráadásul az óvintézkedések és a józanság nem akadályozzák meg a kolerát. Ez egy mérreg, amely mindenhova behatol, de sok beteget megmenekül, különösen azok, akik jól viselkednek.



Volt egy kis szélütésem, forró tea és gyapjútakaró elég volt ahhoz, hogy megszabaduljak tőle. Most rendkívül jól teljesítek, mert mindenki többé-kevésbé beteg. Ha hittem volna, hogy a kolera ennyire súlyos lesz, nem jöttem volna Párizsba. De amikor elmentem, nagyon kevés volt, és mindenki azt gondolta, hogy a felsőbb osztályoknak nincs mitől tartaniuk. Most örültség lenne visszamenni, mert mindenhol ott van, és az utazások nagy valószínűséggel felgyorsítják. Sok ember, aki el akart menekülni előle, útközben meghalt. Ez egy gonosz, amely könnyen elhárítható, ha meggyógyítják, amint megtámadják. De egy óra múlva gyakran késő. A bizonyíték az, hogy sok beteg embert otthon gyógyítanak meg, de a kórházba lépés megöli  $\frac{3}{4}$ -t. Ezért ki kell állnunk a mi oldalunkra és fel kell használnunk erkölcsi erőnket, ha ez megvan. Akiknek hiányzik ebben az időben, nagyon sajnálni kell, mert semmi sem olyan bizonytalan, hogy másnap újra láthassák. Az újságok felére csökkentették az áldozatok számát. A Hôtel Dieu orvosai, akik engem kezeltek, elmondták, hogy a bevallottan 10 000 helyett 23 000-en voltak [a kolera 18 406 halálesetet okozott Párizsban 1832 március és július között]. Az ember nem tesz meg egy lépést sem anélkül, hogy ne találkoznának több tucat halottaskocsival, hordágyakkal és koporsókkal, mert az autók már nem elegendők. Párizs nagyon szomorú képet kínál, amint láthatja. [...].

Sand 1966, 65-77

Mikor Párizsban George Sand megbetegedett, nagy félelmet váltott ki barátaiiban a kolera miatt. Anyjának írt leveléből tudjuk, hogy az orvosa az ellenkezőjéről biztosította. „Volt néhány kolera tünetem, de annyira enyhék, hogy egy csésze tea és takaró eloszlatta őket, és délig aludtam, mint egy harangozó.” Az elemzők úgy vélik, hogy „a betegség nem volt nagyon ijesztő, és George Sand általában véve nagyon pontatlan fogalmakkal rendelkezett erről a betegségről”, ez derül ki az egy évvel később írt *Lélia* című regényének egyik legfontosabb jelenetéből is. „George Sand kétségtelenül az egyetlen regényíró, aki elítélte hősnőjét, hogy ebben a népszerűtlen betegségben szenved; nagyon valószínű, hogy ő maga soha nem volt ilyen beteg, és hogy barátai tévesen félték érte” (Karénine 1899, 368).

A kolera leírásáról Honoré de Balzac műveiben is találunk utalásokat. Az 1844-ben írt *Modest Minion*-ban olvassuk: „*Les maisons peuvent brûler, les fortunes sombrer, les pères revenir de voyage, les empires crouler, le choléra ravager la cité, l'amour d'une jeune fille poursuit son vol, comme la nature sa marche.*” („A házak éghetnek, a vagyon süllyed, az apák visszatérnek az utazásukról, a birodalmak összeomlanak, a kolera tönkreteszi a várost, egy fiatal lány szeretete továbbzárnyal, ahogyan a természet követi a maga útját.”) (Balzac 1844/1855, 201) Vagy másutt, a *La Femme de trente ans* (A harmincéves asszony) című regényében, melyben egyik szereplő sorsának osztályrésze a betegség: „*Rien n'était plus naturel: elle avait successivement perdu deux fils; l'un, Gustave marquis d'Aiglemont, était mort du choléra.*” („Semmi sem volt természetesebb: egymás után elvesztette két fiát; az egyik, Gustave d'Aiglemont márki kolerában halt meg.”) (Balzac 1832, 154).



A témában talán a legjelentősebbet Heinrich Heine adta. Ekkor már Párizsban élt. 1831 májusában ugyanis

Heine Németországban csalódvá Párizsba menekült, ahová az a csillogás vonzotta, amit az 1830-as júliusi forradalom kölcsönzött a »világ fővárosának«. Tartózkodását eredetileg rövidre tervezte, de tartóssá vált: ezután csak kétszer látta viszont Németországot: 1843-ban és 1844-ben, két rövid hamburgi látogatása alkalmával. Párizsban jól érezte magát, hamar bekerült a város kulturális elitjébe, és Augustine Crescence Mirat-ban (1815-83) egy vidéki leányban, akit Mathildének nevezett, megtalálta élete asszonyát. 1835-ben Németországban betiltották Heine írásait, ettől fogva Párizs lett a menedék a száműzetésben. Itt írta meg cikkeit Franciaországról a német, Németországról pedig a francia közönség számára, dolgozott a két nép közötti megbékélésért, kiegyezésért, és bírálta az elnyomást és a szabadság hiányát.

Heine 1960

És amiért méginkább fontos lehet mindaz, amit megfogalmaz:

Heine intenzív kapcsolatban állt a zenével. A zenét »a művészet utolsó szavának« nevezte, »mint ahogy a halál az élet utolsó szava«. Ez a szoros kapcsolat elsősorban költészet-felfogásában nyilvánul meg: a ritmus és a csengés számára a vers legfontosabb elemei voltak, ez pedig lényeges indoka annak, miért tudtak a zeneszerzők annyi mindent kezdeni Heine verseivel, elsősorban korai költeményeivel. A német nyelvű líra egyetlen más költőjének műveit sem zenésítették meg annyiszor, mint Heinéét: mintegy 10 000-szer. Franz Schubert után rengeteg ismert és tengernyi ismeretlen dalszerző próbálta ki művészetét Heine versein.

Heine 1960

Továbbá:

Párizsban Heine személyes kapcsolatban állt egy sor ismert zenésszel. Chopin és Berliozt különösen nagyra tartotta, miközben Lisztet és Meyerbeert gyakran kigúnyolta. Richard Wagnernek ötleteket adott a *Bolygó hollandi*-hoz és a *Tannhäuser*-hez. A francia főváros zenei életéről szóló beszámolóit gyakran tartalmaznak kritikai kirohanásokat az akkoriban divatos virtuózok garázdálkodásai ellen.

Heine 1960

– tudjuk meg mindezt a budapesti Országos Idegennyelvű Könyvtárban a budapesti Goethe-Institut által szervezett *Heinrich Heine – élete, munkássága és hatása* című vándorkiállítás kapcsán.

Heinrich Heine: *Versek és prózai művek* II. kötetében részletek kerültek kiadásra magyar nyelven a *Franciaországi állapotok* című beszámolójából. Ennek az *augzburgi Allgemeine Zeitung* számára készített sorozatnak a VI. részében, április 19.-i keltezéssel számol be alaposan az 1832-es párizsi koleráról. Tőle származik a betegség első



nyilvános jelentkezésének az egyik legszínesebb leírása. A város-szerte zajló bálok idején a jelmezes mulatozókkal történt. Voltak olyanok, akik a kolera maszkját viselték. „Hirtelen az egyik legsziporkázóbb bohóc különös hideget érzett a lábán, levetette maszkját és mozdulatával – mindenki döbbenetére – kékeslila arcot fedett fel... hamarosan több szekerre való álarcost szállítottak kórházba, ahol a legnagyobb részük – még a groteszk álarc alatt – meghalt” (Heine 1960, 265-363).

A korai francia romantika egyik meghatározó alakja, Chateaubriand *Mémoires d'outre-tombe* azaz a *Síron túli emlékiratok* című monumentális önéletrajzi alkotásában (melyet csak 1850-ben, halála után engedett kiadni) egyebek mellett történelmi képet fest az 1789 és 1841 közötti eseményekről, amelyeknek szemtanúja volt, adatok gazdag tárházát kínálva a történészek számára. A 34. könyv 15. fejezetében az 1832-es párizsi kolerajárványról Chateaubriand olyan borzalmakat ír le, amelyek a múlt járványaira emlékeztetnek, de szembeállítja a történelem nagy csapásainak drámáját az 1832-es pestis nyugtalanító banalitásával is.

Érdekes megközelítést tár fel a Nina Athanassoglou-Kallmyer által 2001-ben írt *Blemished Physiologies: Delacroix, Paganini and the Cholera Epidemic of 1832* (*Delacroix, Paganini és az 183-es kolerajárvány*) tanulmány, mely arra összpontosít: milyen kulturális hatása van a bomlasztó, katasztrofális felfordulásnak, például a hatalmas járványnak, és hogyan változik annak hatása a művészi ábrázolásban? Az 1832-es párizsi nagy kolerajárvány által kialakított sajátos kulturális, társadalmi és orvosi biológiai paramétereket feltárva, ez a cikk Eugène Delacroix festő Nicolò Paganini olasz hegedűművész-zeneszerzőről készített kis portréját állítja középpontba, aki 1831-ben és 1832-ben Párizsban lépett fel.

És ezennel meg is érkeztünk a zenei élethez, ahonnan néhány esetet, személyiséget emelünk ki, kutatva az eddig követett vezérmotívum jelenlétét, befolyását. Hogy mik is történnek? Volker Hagedorn *Der Klang von Paris - Eine Reise in die musikalische Metropole des 19. Jahrhunderts* című könyvének ismertetőjében, Irene Binal így fogalmaz: „A kolera tombol a városban, Frédéric Chopin pedig Liszt Ferencsel rohan az utcán, és figyelni, hogyan engedik le a holtakat a házak felső emeletéről. Hector Berlioz végül feleségül vette imádotját, a színésznőt, Harriet Smithont, és egy Richard Wagner nevű fiatalember Meyerbeer segítségével meg akarja hódítani Párizst, és végül durcás modorával mindenki számára népszerűtlenné teszi magát.” De itt tartózkodtak „az idősebb csillagok, Cherubini, Rossini és Paganini” is. (Hagendorf – Binal 2019, o.n.)

A felmerülő ötleteket kihasználva – mivel területünk francia – legyen első Hector Berlioz. A kolera irodalmi kifejezésként háromszor szerepel az *Emlékiratok*-ban, de ő igazából nem ír az 1832-es kolera-járványról. Ez a három felemlítés kevésbé jelentős: Berlioz a szellemes zenekritikusként működő rovatvezető, a kis és nagy vaudeville-operákról szóló emlékirataiban megfogalmazza, hogy „végül kolerával vagy hülyeséggel kölintották meg”, beszélgetést kezd a jávai nőkről és „egy pillanat alatt a halálos kolera” véget ér, vagy *Harold Itáliában* szólóbrácsás szimfóniájának és a *Cinque mai* (Május 5.) című kantatájának 1843-as előadása alkalmából reméli, hogy





„szegény szimfóniái nem annyira fertőzőek”, és hogy „a sárgaláz, a kolera is elmenekül tőlük”. (Berlioz 1956) Tehát Hector Berlioz emlékirataiban a kolerát szellemes horrorként használja és humorosan fogalmazza meg, de soha nem írja le magát a járványt.

De vajon az 1832. december 9-én Párizsban, a szerző Hector Berlioz saját vezényletével, olyan disztिंगvált közönség előtt megszólaló *Fantasztikus szimfónia*, melynek soraiban többek között Chopin, Liszt, Paganini, Hugo, Vigny, Gautier és George Sand ültek, semmivel sem kapcsolható a tomboló járványhoz? Mike Jay *Az ópium és a Fantasztikus szimfónia* című cikke kezünkbe helyez egy ilyen szálát. Az ópium egy kiemelkedően hatékony gyógyszer, mely az érzéstelenítők előtti korszakban az elérhető leghatásosabb fájdalomcsillapító volt. Különleges hatékonysággal bírt a láz, a gyomorbetegségek és a fertőző betegségek, például a kolera ellen is – olvassuk a magyarázatban. A nedves, hideg és szeles Anglia keleti részén sok család kertje sarkában ősidők óta fehér mákot termesztett, melynek betakarításából származó „mákos tea” hagyományos orvosságként szolgált hidegrázás ellen (Jay 2014).

Alan Walker *Fryderyk Chopin* című – a kiadvány ajánlása szerint – „lebilincselő és olvasmányos”, „egyszermind tudományos megalapozottságú” kötetében az általunk górcső alá vett időszakról ezeket jegyzi le:

1832 áprilisában, hat hónappal azután, hogy Chopin Párizsba érkezett, kolerajárvány tört ki, és tömegek fogták menekülőre a francia fővárosból. A legkeményebb időszakban naponta ezernél is több ember esett a betegség áldozatául, köztük Lajos Fülöp miniszterelnöke, Casimir Périer is. Amikor a halottak száma már tizenhét ezer felé járt, a városban elfogytak a koporsók, így a tetemeket sebtiben összevarrt zsákokba rakták, hogy a város kockaköves utcáit járó kordék vigyék el őket a város temetőibe. A városháza több mint százhuszezer útlevelet állított ki, de ezek újdonsült tulajdonosai közül sokaknak már nem sikerült kimenekülnie Párizsból, mert a hullaszállítók teljesen bedugították a város körútjait. Heine a *Párizsi levelekben* érzékletesen írt le egy ilyen jelenetet. Egyik nap, amikor egy barátjához indult, épp akkor ért e barát házához, amikor annak tetemét a kordéra rakták. Konflikt fogott, és követte a szekeret a Père-Lachaise temetőbe, ahol azonban százával zörögtek a halottaskocsik, és Heine jóformán csapdába esett. Az egyik kocsi a többiek elé akart kerülni, mire kitört a zűrzavar, és a csendőrség is kardot rántott. Némelyik kordé felborult, a földre öntve a siralmas rakományt. Heine így foglalta össze a rémes élményt: «mintha a legszönyösebb lázadást láttam volna – a holtak lázadását».

Walker 2020, 241-244

Chopin honfitársát, a húszéves Antoni Orłowski hegedűművészt látta vendégül ebben a vészterhes időszakban. Orłowski varsói rokonainak Chopin letört lelkiállapotáról számol be arról, hogy alig lehetett néhány szót váltani vele. Továbbá azt is megtudjuk: „Itt rossz a helyzet. A művészek közt nagy a szegénység. A kolera miatt a gazdagoknak vidékre kell menekülniük”. Alan Walker kutatásai szerint



[...] 1832 tavaszán Chopinnek egyetlen nyilvános fellépése volt, mégpedig egy május 20-i jótékonyági koncert, amelyet de la Moskowa hercegnő rendezett a kolera áldozatainak megsegítésére. Chopin honoráriumot nem kapott. Ekkorra már valósággal szorongott az anyagi helyzete miatt, és azt fontolgatta, hogy elhagyja Franciaországot.” Azonban az év elteltével, vagyis „1832 végére Chopin kapcsolatba került a Rothschild családdal, és a téli szezonra a szerencséje is jobbra fordult. E főnemesi körök állapították meg húsz frankban az óradíját, ami ekkoriban hatalmas összegnek számított a magántanításban. Az év végére annyi növendéke lett, hogy épp csak bírta erővel, és végre megvalósíthatta az anyagi függetlenséget.

Walker 2020, 241-244

Dominic Dziewanowskinak, egy régi iskolatársának így írt az őt ért váratlan szerencséről:

Bekerültem a legjobb társaságokba, nagykövetek, hercegek, miniszterek között ülök; azt sem tudom, milyen csoda folytán, mert én magam nem törekedtem erre. Ám ez most nagyon hasznos dolog számomra, mert *elvileg* onnan terjed a jó ízlés; és mindjárt nagyobb a tehetséged, ha hallottak az angol vagy az osztrák nagykövetségen, mindjárt jobban zongorázol, ha Vaudemont hercegné protezsált. [...] A művészek körében barátság és tisztelet övez; [...] tiszteletük bizonyítéka az, hogy óriási tekintélynek örvendő emberek dedikálják nekem a szerzeményeiket, előbb, mint én nekik.

Walker 2020, 241-244

Ez tehát az év, amelyben Chopin megérkezett a francia fővárosba, mely innentől kezdve életének helyszíne lesz. Igaz, hogy kezdetben kényszerűségből majdnem tovább is lépett, de a megélhetés teljes bizonytalanságából indulva az év végére teljeséggel befutott, foglalkoztatottsága és ismeretségi hálója meglepően pozitív, döntő fordulatot vett. Megfigyelhetjük, hogy a hangversenyélet a kolera ellenére nem akad el. Chopin az év végén, decemberben hallja először koncerten az ír származású, Oroszországban fényűző életet élő John Fieldet, a noktürn műfajának megalkotóját.

A koncertéletben maradva, íme egy nagy esemény! Olyan, mely nemcsak a közönséget hódította meg világszerte, hanem fiatal művészek, zeneszerzők egész sorára hatott, volt eset, amikor éppen sorsdöntő erővel.

Jules Janin párizsi kritikus, pár évvel az esemény után is, így ecseteli a *Journal des Débats* című lapban a Nicolò Paganini fogadtatását: „A tömeg megostromolta volna Párizs falait, ha a kapuk nem lettek volna elég nagyok! ... Még a kolerától való félelméről is megfélemedkezett mindenki, csak hogy hallhassa őt.” „Amikor Paganini először lépett fel Párizsban, még tartott a polgárháború, a király csak néhány hónapja volt hatalmon, minden mozgásban volt, de amikor ő játszott, megállt az idő.” Kicsit később pedig, „amikor visszatért Párizsba, tombolt a kolerajárvány, de ő fellépett, és az emberek eljöttek meghallgatni, megfélemedkeztek a halottakról, és ő egy koncert erejéig megváltotta őket félelmeiktől.” (Fuld 2004, 226) És Werner Fuld könyvéből azt is



megtudjuk, hogy „elment a kórházakba is, haldoklóknak játszott, itt is a halálnak tartották, kiment a temetőkbe, nézte, ahogy sebtiben eltemetik a halottakat és mosolygott.” (Fuld 2004, 220) Hogy miért tette, mit mond ő maga erről?

Rossini félelmében elmenekült, én azonban semmitől sem félek, mert hasznára akarok lenni az emberiségnek” – idéz annak a Paganininak a leveléből Fuld, aki „Faust képében, hegedűje megváltó varázserejével elfeledtette a párizsi közönséggel a kolera átkát”. De ugyanebben a levélben ott van az a mefisztóinak nevezhető mondat is, mely szerint „nézőként szórakozom a temetőben, amikor az áldozatokat temetik”

Fuld 2004, 200

Igen, mint ahogy korabeli beszámolókból kirajzolódó kép mutatja, 1832-ben sem állt meg a tehát a művészeti élet, hanem zajlott ennek közepette is. Liszt első Paganini-tapasztalatát így írja le Alan Walker:

Ez 1832 áprilisában történt, amikor a városban kolera dühöngött. A nagyszerű hegedűművész játékonysági koncertet adott az Operában, amelyen ezúttal Liszt is jelen volt. A rendkívüli emberek életében előfordul, hogy egy pillanatra világosan kirajzolódik előttük jövőendő sorsuk, mintha vakító villám fénye világítaná meg. Ez történt Liszttel, amikor meghallotta Paganini játékát. Az itáliai mágust hallgatva a művészi megvilágosodás élményében volt része. Paganini és hangszere szétválaszthatatlannak tündek. Ez a hegedűművész nemcsak jobban játszott a hangszerén, mint összes riválisa, hanem olyan jól játszott, ahogyan egyáltalán lehetséges – s a két dolog nem ugyanaz. A párizsi virtuóz iskola, minden káprázatos csillogásával együtt, nem tudott kiállítani ehhez fogható jelenséget a zongoristák közül. »A zongora Paganinije« még váratott magára. Ma már köztudott tény, hogy Lisztet felvillanyozta a felismerés: ez az a figura, amelyet önmagából formálni akart.

Walker 1986, 190

Liszt beleveti magát a mindennemű olvasmányokba, kottákkal veszi körül magát és gyakorol, mint egy megszállott. „Micsoda ember, micsoda hegedű, micsoda művész! Istenem, mennyi szenvedés, mennyi nyomorúság, mennyi kínlódás abban a négy húrban” (Walker 1986, 190) – írja tanítványának, Pierre Wolffnak május 2-án.

A beszámolók vagy utalások felkeresése és idézése az 1832-es párizsi helyzetről a kulturális élet szempontjából még sokáig folytatható. De az eddigiek alapján is megállapítható a tény, hogy bár a járvány súlyosan rányomta bélyegét mindenre, a borzalmas történések ellenére az élet nem állt meg. Mert mindenki nem menekülhetett. Zajlottak a játékonysági céllal meghirdetett opera- és koncertelőadások, történelmi beszámolók születtek, s irodalmi művek motívumaiként épültek az alkotásokba a járvány nyomai. Chopin a legnagyobb bizonytalanságból indulva nagyszerűen befut, Paganini hangversenyt ad, Liszt pedig élete fordulópontjához érkezve felismeri küldetését.

S mindez a nagy kolera évében, 1832 Párizsában!



## BIBLIOGRÁFIA

- ATHANASSOGLOU-KALLMYER, Nina, 2001, *Blemished Physiologies: Delacroix, Paganini and the Cholera Epidemic of 1832* [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: <https://www.jstor.org/stable/3177228?origin=crossref&seq=1>
- BALZAC, Honoré de, 1832, *La Femme de trente ans* [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: [https://fr.wiktionary.org/wiki/chol%C3%A9ra\\_Honoré\\_de\\_Balzac](https://fr.wiktionary.org/wiki/chol%C3%A9ra_Honoré_de_Balzac), *La Femme de trente ans*, ch. VI, Paris, 1832 ; p. 154)
- BALZAC, Honoré de, 1844, *Modest Minion* [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: [https://fr.wiktionary.org/wiki/chol%C3%A9ra\\_Honoré\\_de\\_Balzac,\\_Modeste\\_Mignon](https://fr.wiktionary.org/wiki/chol%C3%A9ra_Honoré_de_Balzac,_Modeste_Mignon), 1844 ; p. 201 de l'éd. Houssiaux De 1855.
- BARA, Olivier, *George Sand et le choléra en 1832*, Institut d'Histoire des Représentations et des Idées dans les Modernités [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: <http://ihrim.ens-lyon.fr/recherche/breve/quinzo-confine-george-sand-et-le-cholera-en-1832>
- BENE Krisztián, 2020, *Kolerajárványok Franciaországban a 19. században* [online], Újkor.hu. [Letöltés dátuma: 2021.02.27.]. Elérhető: <https://ujkor.hu/content/kolerajarvanyok-franciaorszagban-19-szazadban>
- CHATEAUBRIAND, Francois René de, 1999, *Síron túli emlékiratok*, Budapest, Osiris Kiadó
- FULD, Werner, 2004, *Az elátkozott Paganini. Egy legenda története*, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- George Sand vallomásai*, fordította Pogány Elza, 2017, Budapest, Hajnal-Kiadás, Elektronikus változat: Budapest - Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: <https://mek.oszk.hu/17500/17511/17511.htm>
- HAGEDORN, Volker, 2019, *Der Klang von Paris - Eine Reise in die musikalische Metropole des 19. Jahrhunderts*, Verlag Rowohlt, Reinbek, bevezető szöveg Irene Binal, [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: <https://uebenundmusizieren.de/artikel/der-klang-von-paris/>
- Hector Berlioz emlékiratai I-II.*, 1956, Szerkesztők – Győry János, Dr.Kóla Margit, Budapest Zeneműkiadó.
- HEINE, Heinrich, *Versek és prózai művek*, II.kötet, 1960, Budapest, [Európa Könyvkiadó](#), 265-363.
- Heinrich Heine – élete, munkássága és hatása*, Budapesti Országos Idegennyelvű Könyvtár - Budapesti Goethe-Institut, [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: [https://www.oik.hu/20060503\\_heine\\_kapcsanyag1](https://www.oik.hu/20060503_heine_kapcsanyag1)
- HEURÉ, Gilles, 2020, *1832, le choléra envahit Paris: "La crainte de fuir donne le courage de rester"* [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.]. Elérhető: <https://www.telerama.fr/idees/1832,-le-cholera-envahit-paris-la-crainte-de-fuir-donne-le-courage-de-rester.n6623158.php>



- Járvány az irodalomban* [online], Csorba Győző Könyvtár - Baranya megye, [Letöltés dátuma: 2021.02.27.]. Elérhető: <https://www.csgyk.hu/jarvany-az-irodalomban>
- Járványok és bálványok – Irodalom a pandémia idején* [online], Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, [Letöltés dátuma: 2021.02.27.]. Elérhető: <https://www.youtube.com/watch?v=0dR5WgadKW0>
- JAY, Mike, 2002, *Opium and the Symphonie Fantastique*, [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: <https://mikejay.net/opium-and-the-symphonie-fantastique/>
- Júniusi lázadás – June Rebellion* [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.]. Elérhető: [https://hu.gaz.wiki/wiki/June\\_Rebellion](https://hu.gaz.wiki/wiki/June_Rebellion)
- KARÉNINE, Wladimir, 1899, *George Sand, sa vir et ses ouvres*, Plon et Nourrit, 1, 384-448 [online], [Letöltés dátuma: 2021.02.27.], Elérhető: [https://fr.wikisource.org/wiki/George\\_Sand,\\_sa\\_vie\\_et\\_ses\\_%C5%93uvres/1/7](https://fr.wikisource.org/wiki/George_Sand,_sa_vie_et_ses_%C5%93uvres/1/7)
- KISSNÉ HEINRICH Szilvia, 2020. *Járvány az irodalomban. Csorba Győző Könyvtár | Pécs* [online]. [Letöltés dátuma: 2021.02.27.]. Elérhető: <https://www.csgyk.hu/jarvany-az-irodalomban>
- SAND, George, *Correspondance*, 1966, édition de Georges Lubin, Paris, Classiques Garnier, t.II.
- WALKER, Alan, 1986, *Liszt Ferenc. I. A virtuóz évek*, Budapest, Zeneműkiadó.
- WALKER, Alan, 2020, *Fryderyk Chopin*, Budapest, Rózsavölgyi Kiadó..